

6. Morice v. France : Judgment of the European Court of Human Rights, 23 April 2015 (Application no. 29369/10). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-153518>.

Таран Олена Вікторівна,
завідувач кафедри кримінального
процесу Національної академії
внутрішніх справ, доктор юридичних
наук, професор

Галевич Римма Володимирівна,
викладач кафедри кримінального
процесу Національної академії
внутрішніх справ

ГАРАНТІЇ СПРАВЕДЛИВОГО СУДУ У МІЖНАРОДНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ ПРАВІ

Забезпечення справедливого судочинства під час збройних конфліктів є важливим аспектом захисту прав людини, дія якого продовжується навіть за таких надзвичайних обставин.

Міжнародне гуманітарне право (МГП) містить систему норм, які покликані гарантувати дотримання основоположних принципів правосуддя в умовах збройного конфлікту. Ці норми визначають основу функціонування судової системи у воєнний час, встановлюють межі, які не можуть бути порушені державами незалежно від обставин конфлікту та запобігають свавіллю щодо осіб, які опинилися під владою супротивника.

Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях (ЖК I) від 12 серпня 1949 року [1], Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії зі складу збройних сил на морі (ЖК II) від 12 серпня 1949 року [2], Женевська конвенція про поводження з військовополоненими (ЖК III) від 12 серпня 1949 року [3], Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни (ЖК IV) від 12 серпня 1949 року [4], Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року [5], Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року [6], Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III), від 8 грудня 2006 року [7], IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі 1907 року [8] становлять основу МГП.

Всі чотири конвенції містять спільну норму, викладену у статті третій, яка встановлює базові вимоги до здійснення правосуддя. Ця норма забороняє винесення вироків та виконання покарань без попереднього розгляду справи

належно сформованим судом. При цьому такий орган повинен надавати процесуальні гарантії, які визнаються міжнародним співтовариством як фундаментально необхідні для здійснення правосуддя.

Ця норма закладає концептуальну основу, яка потім деталізується у інших статтях конвенцій та додаткових протоколів.

ЖК I та ЖК II, присвячені захисту поранених та хворих відповідно на суші та на морі, містять важливі відсилочні норми, встановлюючи, що особи, які підпадають під їх дію та обвинувачуються у правопорушеннях, повинні користуватися гарантіями судового розгляду не меншими аніж ті, що передбачені для військовополонених.

ЖК III про поводження з військовополоненими містить детальну регламентацію процесуальних прав та встановлює фундаментальний принцип рівності, згідно з яким вирок щодо військовополоненого може вважатися законним лише тоді, коли він виноситься тим самим судом та за тією самою процедурою, що застосовуються до військовослужбовців держави, яка тримає у полоні. Це положення запобігає створенню спеціальних, позбавлених належних гарантій судових органів виключно для розгляду справ військовополонених і унеможливляє запровадження спрощених репресивних механізмів.

Згадана Конвенція також встановлює баланс між необхідністю швидкого здійснення правосуддя та правами обвинуваченого. Розслідування повинно проводитися максимально швидко, наскільки це дозволяють обставини, щоб особа не перебувала у стані невизначеності занадто довго, однак ця швидкість не повинна досягатися за рахунок якості розслідування чи обмеження прав захисту. Військовополоненого не можна тримати під вартою в очікуванні суду, якщо такий захід не застосовувався б до власного військовослужбовця держави за аналогічне обвинувачення, за винятком випадків, коли це необхідно для національної безпеки. Таким чином відбувається запобігання практиці автоматичного ув'язнення всіх військовополонених, проти яких висунуто обвинувачення, та вимагає індивідуальної оцінки у кожному випадку.

Процедурні гарантії також забезпечують прозорість судового процесу. Держава, яка ініціює судовий процес проти військовополоненого зобов'язана якнайшвидше повідомити про це державу-покровительку у встановлений строк. Зміст повідомлення має включати інформацію, яка дозволяє зрозуміти суть обвинувачення та правову кваліфікацію діяння, що означає реалізацію права обвинуваченого бути поінформованим про характер та підстави обвинувачення.

Детально регламентовано мінімальні гарантії судового розгляду та захисту. У випадку, коли ні військовополонений, ні держава-покровителька не здійснили вибір захисника, відповідальність за призначення кваліфікованого адвоката лягає на державу, що тримає у полоні. Адвокат має право вільно відвідувати обвинуваченого та розмовляти з ним без присутності свідків.

До судового розгляду обвинувачений має отримати детальні відомості про обвинувачення мовою, яку він розуміє. Обвинувачений також має право отримати ті документи, які зазвичай надаються обвинуваченому згідно з законодавством держави, що тримає у полоні, що означає застосування принципу рівності. Представники держави-покровительки мають право бути присутніми

під час судового розгляду, що є важливою гарантією дотримання процесуальних прав та справедливості розгляду. Виняток становлять випадки, коли справу розглядають у закритому засіданні з міркувань безпеки, але навіть тоді держава зобов'язана належним чином повідомити про це державу-покровительку.

ЖК III також гарантує військовополоненому ті самі права на оскарження вироку, що мають особи зі складу збройних сил держави, яка його тримає.

Додатковий протокол I (Протокол I) до Женевських конвенцій, прийнятий у 1977 році, систематизував та розвинув положення конвенцій щодо права на справедливий суд. Протокол містить перелік загальновизнаних принципів звичайного судочинства. Так, процедура повинна передбачати інформування обвинуваченого про деталі правопорушення та надання всіх необхідних прав та засобів захисту як до, так і під час суду. Засудження можливе лише на підставі індивідуальної кримінальної відповідальності, що означає заборону колективної відповідальності та необхідність доведення особистої вини конкретної особи.

Протокол I передбачає, що жодна особа не може бути засуджена за діяння, яке не було кримінальним правопорушенням на момент його вчинення, тягар доказування лежить на обвинуваченні, особа не повинна доводити свою невинуватість, кожен має право на судовий розгляд у своїй присутності, що дає можливість безпосередньо брати участь у процесі, заявляти клопотання, давати пояснення та реалізовувати інші процесуальні права.

ЖК IV також містить важливі положення щодо права на справедливий суд, зокрема і в умовах окупації, коли цивільні особи опиняються під владою ворожої держави. Цивільні особи на окупованій території часто перебувають у найбільш вразливому становищі, оскільки вони не мають статусу військовополонених з усіма його гарантіями, але водночас знаходяться під владою окупанта.

Важливо підкреслити, що недотримання права на справедливий суд є серйозними порушеннями МГП, за які передбачена індивідуальна кримінальна відповідальність. Римський статут Міжнародного кримінального суду кваліфікує позбавлення військовополоненого або іншої захищеної особи права на справедливий судовий розгляд як воєнний злочин як у контексті міжнародних, так і неміжнародних збройних конфліктів. Статути міжнародних трибуналів *ad hoc* по колишній Югославії та по Руанді, а також Спеціального суду по Сьєрра-Леоне також визнають недотримання права на справедливий суд воєнним злочином. Практика цих судових установ сформувала важливий корпус прецедентного права щодо інтерпретації та застосування норм про право на справедливий суд в умовах збройних конфліктів.

На основі джерел МГП можна визначити систему взаємопов'язаних елементів права на справедливий суд в умовах збройного конфлікту, зокрема: 1) судовий розгляд має здійснюватися судом, створеним на основі закону, що означає формування судового органу відповідно до вже чинного законодавства; 2) незалежність суду є критично важливою, оскільки суддя повинен мати можливість приймати рішення виключно на основі закону без тиску з боку військового командування чи політичних органів; 3) неупередженість суду означає відсутність необ'єктивного ставлення до обвинуваченого та

застосування однакових критеріїв оцінки діянь незалежно від того, йдеться про власного громадянина чи про військовополоненого.

Отже МГП містить достатньо конкретні та детальні вимоги щодо забезпечення права на справедливий суд в умовах збройних конфліктів. Незважаючи на те, що ці норми містяться в різних конвенціях та протоколах і не систематизовані у одному документі, вони формують цілісну систему процесуальних гарантій, достатню для визначення змісту та обсягу зобов'язань держав.

Національне законодавство, міжнародні договори з прав людини та судова практика міжнародних і національних судів компенсують недостатність регулювання та конкретизують вимоги МГП, визначають відповідні правові механізми. Крім того, норми МГП щодо справедливого суду доповнюються міжнародним правом прав людини, яке, як було зазначено, продовжує застосовуватися під час збройних конфліктів одночасно з МГП, а практика міжнародних трибуналів формує прецедентне право щодо застосування та інтерпретації процесуальних гарантій. Дотримання цих норм є не лише юридичним обов'язком держав, а й моральним імперативом, який відображає базові цінності людяності та справедливості, що мають зберігатися навіть під час війни.

Список використаних джерел

1. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях (ЖК I) від 12 серпня 1949 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_151
2. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії зі складу збройних сил на морі (ЖК II) від 12 серпня 1949 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_152
3. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими (ЖК III) від 12 серпня 1949 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_153
4. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни (ЖК IV) від 12 серпня 1949 року URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_154
5. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_199
6. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_200
7. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III), від 8 грудня 2006 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_g74
8. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі 1907 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_222)